

Соломахін А. Ф.

Херсонський державний університет

Загороднюк В. С.

Херсонський державний університет

МОВА ВОРОЖНЕЧІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЕТНОТЕМА ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ВИСВІТЛЕННЯ

Сучасні інструменти збирання, обробки, передачі інформації нівелюють умовності кордонів, соціально-економічного, культурного, політичного розвитку. Це значно розширює можливості традиційних ЗМІ – преси, радіо, телебачення – та створює сприятливі передумови для розвитку нових видів медіа. Подібна закономірність, з одного боку, сприяє безперешкодному доступу до значних обсягів інформації, з іншого – є потужним джерелом поширення мови ворожнечі щодо певних соціальних або етнічних груп. Це зумовлено низкою факторів: низьким рівнем або відсутністю фахової журналістської підготовки; значною кількістю стереотипів, що впливають і на світогляд представників медіа; відсутністю правової культури; усвідомленим і цілеспрямованим нехтуванням стандартами журналістської етики тощо.

Аналіз українських медіа дозволяє стверджувати, що мова ненависті найчастіше використовується щодо представників народів, котрі мешкають на Кавказі, та ромів. Зокрема, зафіксовано прояви м'якої та середньої мови ворожнечі (за класифікацією Г. Кожевнікової), що виявляються у створенні негативного образу, ствердженні про моральні недоліки або кримінальність окремих етносів (небажання працювати, вчитися, створювати побут, схильність до злочинів тощо), розмежування на «своїх» і «чужих». Подібні ствердження лише закріплюють наявні та формують нові стереотипні уявлення, є плідним ґрунтом для розпалювання міжетнічної ворожнечі, дискримінації, масових заворушень.

Саме тому важливим завданням є проведення планомірної інформаційної політики з-поміж громадян, яка би сприяла формуванню загальних уявлень про концепцію прав людини; уведення до змісту освітньо-професійних програм для підготовки журналістів курсів «Права людини в медіа», «Нові медіа та права людини»; створення рекомендацій як для представників ЗМІ, так і державних органів стосовно підготовки матеріалів про вразливі категорії населення; проведення низки освітніх заходів із підвищення правової грамотності працівників медіа. Це сприятиме формуванню у громадськості уявлення про власні права та права інших людей, усвідомленню осудженню та несприйнятті мови ворожнечі, нівелюванню стереотипів тощо.

Ключові слова: засоби масової інформації, мова ворожнечі, дискримінація, етнотема, мовна асиметрія, права людини, журналістська етика.

Постановка проблеми. XXI століття формує низку викликів для сучасного суспільства, пов'язаних із активною еволюцією каналів передачі інформації. Окреслена закономірність уможливує неперервний доступ до значних обсягів даних, нівелюючи умовності кордонів, часу, ступеня економічного розвитку, освітнього та культурного рівнів реципієнтів тощо. Подібні тенденції зумовлюють розширення можливостей традиційних ЗМІ та формування нових, що окреслює низку професійних, моральних, етичних і юридичних проблем, які залишаються відкритими та потребують відповідної реакції з боку держави та суспільства.

Важливим питанням у контексті як світового, так і вітчизняного інформаційного простору залиша-

ється мова ворожнечі, що стає причиною негативних суспільних процесів. У спеціальному виданні «Права людини та мас-медіа в Україні» окреслено найбільш уразливі групи населення, такі як люди з інвалідністю, вимушені переселенці, представники етнічних і релігійних груп, ЛГБТ-спільнота, літні люди тощо [8; 9], однак, попри активне вивчення мови ворожнечі науковцями та представниками правозахисних організацій, актуальним залишається дослідження проявів дискримінаційних процесів щодо представників етнічних груп, що дозволить розв'язати низку суспільно важливих аспектів: дослідити сучасний стан проблеми та наслідки, визначити найбільш уразливі етнічні групи й окреслити шляхи розв'язання визначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українському науковому та правозахисному полі до аналізу мови ворожнечі та питань висвітлення уразливих груп населення ЗМІ зверталися І. Виртосу, І. Іванова, О. Мединська, Ю. Мельничук, Т. Печончик, Л. Поліха, А. Соломахін, Ю. Фінклер, К. Шендеровський [8; 9].

Натомість М. Бутиріна, К. Темчур аналізують психологічні, правові, етичні аспекти функціонування мови ворожнечі, водночас наголошуючи на недосконалому трактуванні та правого статусу цього явища [2].

І. Богданова, О. Лептуга апелюють до проблеми визначення «мови ворожнечі» та форм її вияву у вітчизняному медійному просторі [1].

О. Львова аналізує теоретико-правову площину поняття «мова ворожнечі», критерії виявлення цього явища, а також визначає законодавчий статус «hate speech» у вітчизняній і міжнародній площині [6]. Дослідниця наголошує на дуалістичному трактуванні маніфестованого явища з позиції законодавчого статусу, адже, з одного боку, це сприймається як обмеження свободи слова, з іншого – як захист від дискримінації [6].

Т. Ісакова у статті «Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору» окреслює термінологічний апарат дослідження, визначає прояви мови ворожнечі у сучасних українських реаліях, подає міжнародний досвід боротьби з означеною проблемою у журналістській практиці [4].

І. Каляпук у науковій розвідці «“Мова ворожнечі” у засобах масової інформації» аналізує терміни «мова ворожнечі», «hate speech», а також на матеріалах тижневиків «День» і «Газета по-українськи» подає приклади вияви мови ворожнечі у контексті висвітлення збройного конфлікту на Донбасі [5].

Д. Р. Дуцик у праці «“Мова ворожнечі” в дискурсі українських медіа» висвітлює форми прояву нетерпимості у ЗМІ України й окреслює можливі шляхи подолання проявів мови ворожнечі у національному інформаційному просторі, зокрема моніторинг і контроль ЗМІ з боку громадських організацій; проведення тренінгів та освітніх семінарів для журналістів; формування етичних засад підготовки матеріалів як органами влади, так і представниками медіа тощо [3].

Постановка завдання. З огляду на окреслену вище проблему та її актуальність важливим видається розв'язання таких завдань: проаналізувати сучасні українські медіа на предмет використання мови ворожнечі щодо окремих етнічних груп, визна-

чити наслідки подібних проявів в українському суспільстві, означити шляхи подолання мови ворожнечі в українському медійному просторі.

Виклад основного матеріалу. Моніторинг сучасного українського медіапростору свідчить про укорінення низки стереотипних уявлень про окремі етнічні групи, зокрема ромів і представників народів, котрі населяють Кавказ. Це твердження доводять результати дослідження, проведеного ГО «Інститут масової інформації». За отриманими даними, у кожній сьомій новині, що становить 14% публікацій, було виявлено ознаки мови ворожнечі [7].

Г. Кожевнікова мову ворожнечі поділяє на три категорії: жорстку (прямі або завуальовані заклики до насильства); середню (виправдовування історичних фактів дискримінації, криміналізація певної етнічної групи, звинувачення у негативному впливові на суспільство тощо); м'яку (створення негативного образу, твердження про неповноцінність, моральні недоліки). Саме цю класифікацію беремо за основу аналізу медійних текстів [10, с. 14].

М'яку форму проявів мови ворожнечі спостерігаємо щодо представників народів, які мешкають у кавказькому регіоні, наприклад, матеріал «НОВОЇ Тернопільської газети» під назвою «*Кавказці зв'язали жінку і пограбували*» («Нова Тернопільська газета», 21.10.2016) чітко вказує на належність відповідному регіону, що формує негативне уявлення про представників Вірменії, Азербайджану, Грузії, Дагестану тощо. Схожа тенденція простежується в інформаційному повідомленні «ZNAJ.UA» під назвою: «*Кавказці жестоко избили и ограбили киевлянку*» («ZNAJ.UA», 24.03.2017).

Зразки згадування належності до представників народів Кавказу в контексті кримінальних новин фіксуємо: на сайті 24 каналу, матеріал під назвою «*У Києві кавказці жорстоко побили чоловіка через зауваження не їхати по тротуару*» («24 канал», 15.12.2017); 24 канал – «*На Одещині викрили групу кавказців: їх підозрюють у скоєнні збройного нападу*» («24 канал», 25.03.2021); «Деро.Харків» – «*У Харкові кавказці на Lexus та Bentley напали на працівників СБУ та податківців під час обшуку в маркеті*» («Деро.Харків», 30.10.2020); на сайті Київської міської прокуратури опубліковано матеріал під назвою «*У столиці викрито кавказця, який разом зі спільником обкрадав відвідувачів дорогих ресторанів*» (Київська міська прокуратура, 11.08.2016).

Подібні приклади зафіксовано на медіаресурсі «Деро.Харків», у статті під назвою «*У Харкові*

кавказці відлупцювали та пограбували таксиста», у тексті повідомлення вказано: «Водія таксі викликали дві жінки. По дорозі одна з пасажирок попросила його заїхати за приятелем. За вказаною нею адресою таксі вже чекали двоє невідомих, за даними поліції – чоловіки кавказької національності» («Деро.Харків», 10.02.2016). Показовим є розмежування щодо етнічної належності, адже не вказано національність «двох жінок», проте наголошено на «чоловіках кавказької національності».

Матеріал «t1.ua» під назвою «*На Житомирщині кавказці побили і пограбували літнє подружжя*» містить ознаки мови ворожнечі, наприклад: «*У Житомирській області поліція затримала грабіжників-гастролерів із Кавказу.*

Учора, 19 червня, співробітникам кримінальної поліції Житомирського ВП, що несли службу на одному з ринків Житомира, підозрілою видалася поведінка чоловіка кавказької національності. Останній намагався збути на базарі телевізор. Інформує відділ комунікації поліції регіону.

*Під час перевірки з'ясувалось, що кавказець разом зі спільниками-земляками уночі вчинили розбійний напад на літнє подружжя на Львівщині, з оселі яких і викрали вказану техніку. В поле зору оперативників фігурант потрапив не тільки через свою зовнішність, характерну для жителів Кавказького регіону, але й через наміри швидко продати побутову техніку...» («t1.ua», 20.06.2018). Автор статті акцентує увагу на кримінальності представників кавказьких народів, уживаючи прикладки «*грабіжники-гастролери з Кавказу*», «*кавказець разом зі спільниками-земляками*» або наголошуючи на тому факті, що зовнішність є підставою для підозри «*В поле зору оперативників фігурант потрапив не тільки через свою зовнішність, характерну для жителів Кавказького регіону...*». Подібні висловлювання формують у свідомості стійкі стереотипи щодо представників окремих етносів, розмежовуючи суспільство на «своїх» і «чужих», здатних вчинити злочин, скоїти щось лихе.*

М'яку форму мови ворожнечі зафіксовано щодо представників ромської національності у низці матеріалів інформаційного ресурсу «Львівський портал». Зокрема, стаття під назвою: «*У Львові «ловці» взяли за небезпечних ромів, які грабують людей у центрі міста*», цитата: «*У понеділок, 5 лютого, на двох активісток нашого руху напала зграя циган. В цей час дівчата були на прогулянці, але роми їх добре запам'ятали в лице. Їм погрозували ножем – це правда і за цим фактом є заява у поліцію. Днем пізніше, ми з активістами найшли*

*цю групу циган та намагалися з ними поговорити. Вони звичайно втікали від нас та заховалися в одному з магазинів у центрі» («Львівський портал», 08.02.2018). У заголовку до статті й інтерв'ю подано низку виразів, що формують негативну конотацію: «*небезпечні роми*», «*цигани*», «*зграя циган*». Уживання лексеми «*зграя*», зазвичай притаманне для означення цілісності представників тваринного походження, принижує статус людського, наголошуючи на непередбачуваності, неконтрольованості, хижості.*

Прояви мови ворожнечі зафіксовано й у статті «*У центрі Львова група циганок обкрадає людей*», далі читаємо: «*Поблизу Львівської опери на зупинці громадського транспорту “табориться” група циганок, яка обкрадає перехожих львів'ян та туристів...*» («Львівський портал», 08.07.1017). Вислів «*на зупинці громадського транспорту “табориться” група циганок*» містить підкреслено іронічне забарвлення, що сприяє формуванню негативного образу, упередженого ставлення до означеного етносу.

Інший матеріал цього ж ресурсу має назву «*На Яворівському полігоні мобілізовані цигани вкрали кошковий радар, щоб здати на металобрухт*», цитата: «*З території Яворівського полігону двоє циган-військовослужбовців ЗСУ із Закарпатської області вкрали військового обладнання на 215 000 доларів*» («Львівський портал», 05.09.2015) – зміцнює стереотип про кримінальну природу ромів, а це лише підсилює суспільну недовіру, формує уявлення про те, що представники цієї національності не можуть бути чесними та порядними людьми.

У заголовку «*У Франківську цигани-зłodії зімітували приступ епілепсії і вкрали у жінки 36 тис. грн*» розміщеного на інформаційному ресурсі «Правда» («Правда», 02.05.2018), автор використовує прикладку «*цигани-зłodії*», що так само криміналізує та створює негативний образ етнічної групи. Подібні приклади віднаходимо на сайті «DailyLviv.com» «*Цигани викрали у Львові дитину*» («DailyLviv.com», 22.06.2015).

Варті уваги відеоматеріали, розміщені на фейсбук-сторінці ресурсу «Закарпатське телебачення» під назвою «*В ромський табір Берегова не наважувалося б зайти багато людей. Проте автор ютуб-каналу «канал ГАРМОНІЯ» гуляє по ньому, як у себе вдома*» («Закарпатське телебачення», 02.11.2021). Автор відео відверто пропагує мову ворожнечі, уживаючи вирази: «*...первые аборигены на дороге стоят...*», «*...Шанхай – никто не работает, но всем весело...*», «*...все здоровые, никто ничем не болеет, круглый*

год одна форма одягу...», «...их собаки нападають на белых людей, а своих узнают, точно так и наши...», «...обыкновенный двор обычной семьи, куча мусора...». У висловах подібного характеру читається: ці люди відмінні від нас; вони мешкають в антисанітарії, але не хворіють; вони не хочуть працювати. Показовою є реакція аудиторії на такі відео, у коментарях фіксуємо такі вислови: «І в цьому винні вони самі. Ніяка влада не навчить їх працювати», «Сама ледача нація в світі. Одна задача вкрасти», «Виселити на безлюдний острів». Наведені приклади лише свідчать про те, що частина глядацької аудиторії підтримує автора, надалі самостійно продукуючі вирази дискримінаційної природи, що свідчить про міцне закріплення у суспільстві стереотипів щодо ромів.

Сюжет «Першого кабельного» «Безкарність ромів: жителів сіл Холмок та Концово регулярно обкрадають» із дописом: «Жителям сіл Холмок та Концово увірвався терпець. Все через ромські табори, які розташовані неподалік будинків. Місцеві кажуть, ромів з їхніх господарств крадуть та залишаються непокараними. Останньою краплею було те, що кілька десят ромів побили місцеву жінку» («Перший кабельний», 27.10.21) – не лише є джерелом мови ворожнечі, а й яскраво ілюструє її наслідки, які виявляються у взаємній ворожнечі, міжетнічних конфліктах, нерозумінні та небажанні почути іншу людину.

Висновки і пропозиції. Отримані спостереження дозволяють визначити низку закономірностей, пов'язаних із наслідками використання мови ворожнечі щодо представників окреслених етносів. Уживання слова «кавказець» на означення людини, яка народилася в одній із країн регіону, у контексті кримінальних новин, по-перше, формує низку

стереотипних уявлень про кримінальність народів Кавказу, по-друге, узагальнює представників етносів цілого регіону, котрі мають різну культуру, світосприйняття, релігію. Така закономірність нівелює національне обличчя, створюючи натомість образ «небезпечних кавказців».

Притаманна сучасним українським медіа форма висвітлення ромської тематики лише поглиблює процес ізоляції названого етносу в українському суспільстві, формуючи недовіру з-поміж ромів та українців і посилює побутові, культурні, економічні суперечності.

Саме тому актуальним є накреслення шляхів розв'язання визначеної проблеми. З одного боку, це організація та проведення заходів для представників медіа, пов'язаних із удосконаленням знань у царині прав людини; введення навчальних дисциплін із окресленої тематики до освітньо-професійних програм підготовки журналістів, поліцейських, державних службовців; створення низки державних програм із підвищення правової грамотності з-поміж населення. З іншого боку, має змінитися підхід до підготовки журналістських матеріалів, які, на нашу думку, мають формувати позитивний імідж окреслених етносів, глибше знайомити з культурою, традиціями, релігією, формувати непохитне переконання про унікальність і цінність кожної людини. Подолання багатолітніх стереотипів може бути результативним у разі усвідомлення проблеми, осудження будь-яких форм вияву дискримінації як на сторінках ЗМІ, так і в суспільстві загалом.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні етичного та правозахисного аспектів висвітлення дитячої тематики, враховуючи український і світовий досвід.

Список літератури:

1. Богданова І., Лептуга О. «Мова ворожнечі» в текстах українськомовного медіапростору. *Український світ у наукових парадигмах*. 2020. Вип. 7. 211 с. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/12378/1/%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90%20%D0%92%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%96%D0%9D%D0%95%D0%A7%D0%86.pdf>
2. Бутиріна М. В., Темчур К. О. Мова ворожнечі як соціолінгвістичний феномен. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2018. № 13. С. 99–105. URL: <https://periodicals.karazin.ua/sc/issue/view/949/1205>.
3. Дуцик Д. Р. «Мова ворожнечі» в дискурсі українських медіа. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. 2012. Т. XIII. Вип. 217. С. 112–118. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2332/Dutsyk_Mova%20vorozhnechi%20ukrainskykh%20media.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4. С. 90–97. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/isakova.pdf>.
5. Каляпук І. «Мова ворожнечі» в засобах масової інформації». *Науковий блог Національний університет «Острозька академія»*. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2017/%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D1%87%D1%96-%D0%B2-%D0%B>

7%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%85-%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97-%D1%96%D0%BD/.

6. Львова О. Л. Мова ворожнечі: теоретико-правовий аналіз поняття. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. 590 с. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/559991.pdf>

7. Найбільше мови ворожнечі в онлайн-змі Львова й Одеси – дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/news/najbilshe-movy-vorozhnechi-v-onlajn-zmi-lvova-i-odesy-doslidzhennya-imi-i33790>.

8. Права людини та мас-медіа в Україні : збірник конспектів лекцій / за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ : Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2018. 260 с.

9. Права людини та мас-медіа в Україні. Ч. 2 : збірник конспектів лекцій / за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ : Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2020. 328 с.

10. Язык вражды против общества : сборник статей / сост. : А. Верховский. Москва : Центр «Сова», 2007. С. 14. URL: <https://www.sova-center.ru/files/books/hs07-text.pdf>.

Solomakhin A. F., Zahorodniuk V. S. LANGUAGE OF HOSTILITY IN UKRAINIAN MEDIA: ETHNOTHEME AND SPECIFICS OF ITS COVERAGE

Modern tools for collecting, processing, transmitting information neutralize the conventions of borders, socio-economic, cultural and political development. This, on the one hand, significantly expands the capabilities of traditional media: press, radio, television and on the other hand creates favorable conditions for the development of new types of media. Such a pattern promotes unimpeded access to large amounts of information and at the same time it is a powerful source of dissemination of hostility towards certain social or ethnic groups. This is due to a number of factors: low level or lack of professional journalistic training; a significant number of stereotypes that affect the outlook of people who work in media; lack of legal culture; conscious and purposeful disregard of the standards of journalistic ethics, etc.

An analysis of the Ukrainian media suggests that language of hostility is most often used against people living in the Caucasus and the Roma. In particular, the usage of soft and medium language of hostility (according to the classification of G. Kozhevnikova) was discovered, which is in its turn manifested in the creation of a negative image, allegations of moral defects or criminality of certain ethnic groups (unwillingness to work or study, take care of their household, propensity to crime, etc.), division of people to “Us” and “Them”. Such allegations only reinforce existing and form new stereotypes, are fertile ground for inciting ethnic hatred, discrimination, riots.

That is why it is extremely important to conduct a systematic information policy among the citizens, which would contribute to the formation of general ideas about the concept of human rights; to include such subjects as “Human Rights in the Media”, “New Media and Human Rights” to educational and professional programs for training journalists; to create recommendations for both media and government agencies on the preparation of materials on vulnerable populations; to conduct a number of educational activities to improve the legal literacy of media workers. This will contribute to the formation of public perception of their own rights and the rights of others, conscious condemnation and rejection of language of hostility, mitigation of stereotypes and so on.

Key words: mass media, language of hostility, hate speech, discrimination, ethnotHEME, language asymmetry, human rights, journalistic ethics.